

Eettiset käännteet ja kontrollit: tutkimusetiikka ja tieteellinen julkaiseminen

ARI KORHONEN & KATARIINA MÄKINEN

Tutkimuseettinen sääntely ja siihen liittyvien dokumenttien ja ohjeistusten tuotanto on laajennut ja kiihtynyt Suomessa koko 2000-luvun ajan. Humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kohdalla tämä on merkinnyt eettisen ohjeiston ja ennakoarvioinnin käytäntöjen institutionalisoitumista. Ennen 2000-lukua tällaisia käytäntöjä ei Suomessa ihmistieteiden kohdalla ollut, mutta 2000-luvun alussa ilmeni sekä kotimaista että kansainvälistä painetta tutkimuseettisen hallinnan kiristämiseen ja selkeyttämiseen. Tutkimuseettinen neuvottelukunta oli perustettu noin kymmenen vuotta aiemmin opetus- ja kulttuuriministeriön asiantuntijaelimeksi. Neuvottelukunnan tuottaman selvityksen mukaan sen tietoon 2000-luvun alussa tulleet humanististen ja yhteiskuntatieteiden alan eettiset ongelmat olivat “luonteeltaan siinä määrin vakavia että neuvottelukunta katsoi tarpeelliseksi kohdistaa toiminnassaan erityistä huomiota noihin tieteenaloihin” (TENK 2009).

Vuonna 2003 Tutkimuseettinen neuvottelukunta nimittikin nelihenken työryhmän selvittämään erillisen ihmistieteitä koskevan ohjeistuksen tarvetta Suomessa. Valmistelevaan tehtävään nimetty työryhmä päätyi kuitenkin ohjeistuksen sijaan julkaisemaan kirjan *Etiikkaa ihmistieteille*

(Hallamaa ym. 2006), jonka mukaan “tutkimuksen etiikka muotoutuu jokaisen alan omassa käytännössä sekä kunkin alan sisäisessä ja myös tieteenalojen välisessä vuorovaikutuksessa, eikä sitä ole mahdollista ohjeistaa tyhjentävästi eikä kirjata mihinkään teokseen” (TENK 2009).

Työryhmän mukaan kattavan tutkimuseettisen ohjeiston laatiminen ihmistieteisiin ei ollut edes tavoiteltava päämäärä. Tutkimuseettinen neuvottelukunta kuitenkin koki tällaisen ohjeistuksen tarpeen niin polttavaksi, että eettisen ennakoarvioinnin valmistelua jatkettiin uuden selvityksen voimin. Taustalla oli myös kansainvälistä painetta siten, että kansainvälisen tutkimusyhteistyön ja julkaisemisen ajateltiin saattavan edellyttää ennakoarviointia, joka useissa muissa maissa oli jo vakiintunut käytäntö. Seuraavassakin ennakoarviointia koskevassa selvityksessä todettiin, että ihmistieteiden ennakoarviointia ei tulisi ottaa käyttöön kevein perustein, ja ainakin olisi otettava tosissaan muissa maissa ilmenneet ongelmat, kuten byrokratisoituminen ja tutkimuskentän kaventuminen. Samassa selvityksessä kuitenkin esitettiin ehdotus tutkimuseettisen ennakoarvioinnin toteuttamisesta (TENK 2009). Selvityksestä on luettavissa, että suhtautuminen ennakoarvioinnin tarpeeseen ja mielekkyyteen

oli tutkijoiden parissa vaihtelevaa, varauksellista ja ristiriitaisakin. Tästä huolimatta ennakoarviointi vakiintui suomalaisten ihmistieteiden käytännöksi.

2000-luvun tutkimuseettistä keskustelua jäljittäessä syntyy kuva vääjäämättömästä kehityskulusta, jossa hallinnollinen pyrkimys luoda yhteisiä ohjeita on toistuvasti sivuuttanut ”kentältä” eli käytännön tutkimustyön parista nousseet kysymykset ja kritiikki. Esimerkiksi folkloristiikan alalla vuonna 2013 järjestetyn Tutkimuksen etiikka ja politiikka -seminaarin raportissa kuvataan, kuinka seminaarissa käytettyjen kriittisten ja kyseenalaistavien puheenvuorojen jälkeen Tutkimuseettisen neuvottelukunnan pääsihteeri puheenvuorossaan ”tyytyi kuitenkin kommentoimaan päivän antia vain lyhyesti ja torjumaan esitettyä kritiikkiä”. Raportti kuvaa prosessin vääjäämättömyyttä: ”Kuin kontrastina aiemmille pohdinnoille ohjeisiin sitoutumisen poliittisuudesta hyvät tieteelliset käytännöt näyttäytyivät nyt itsestään selvästi kaikkia sitoviksi ja koko akateemisen yhteisön valvomiksi. Saimme myös ohjeet, kuinka raportoida vilppiin sortuneista kollegoista, ja näimme vaikuttavan kaavion asian selvitysprosessista.” (Koski 2013).

Eettisestä käänteestä kontrolliin

Suomalaisen humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen kentällä tapahtui siis 2000-luvun kuluessa hiljainen paradigman murros, jossa siirryttiin kunkin tieteenalan sisäisestä, käytäntöihin ja vuorovaikutukseen sidotusta tutkimusetiikan ymmärryksestä yleisluontoisiin ohjeisiin perustuvaan, institutionalisoituun eettiseen arviointiin. Samalla nämä kaksi erilaista lähestymistapaa tutkimuksen etiikkaan erkanivat toisistaan siten, että institutionalisoitu arviointi sai portinvartijan roolin suhteessa tutkimusrahoitukseen ja tutkimuksen toteuttamisen mahdollisuuksiin, kun taas käytäntöihin ja vuorovaikutukseen sidottu ymmärrys tutkimusetiikasta tilanteisena ja paikantuneena hävisi tiedepoliittisesta julkisuudesta jääden tutkimuksen tekijöiden yksittäisille harteille.

Tutkimusetiikan viimeaikainen kehityskulku Suomessa konkretisoi niitä tutkimuksessa ja yhteiskuntateoriassa 2000-luvun alkupuolella

tehtyjä havaintoja, joiden mukaan etiikka, eettinen säätely ja näiden sanojen vääjäämätön tulviminen kaikkialle, myös tieteeseen, antaa paljon ajattelemisen aihetta. Siitä huolimatta, että eettiset tarkastelut ja reflektiot ovat toki kaiken toiminnan kohdalla välttämättömiä, voi ainakin kysyä, mistä eettisen säätelyn käytäntöönpanon vauhti saa alkunsa? Millaisia muutosta motivoivat ongelmat todella ovat, ja millainen ratkaisu etiikka ylipäätään on? Ja koska monet nykyiset tieteen hyvät käytännöt koskevat juuri tieteellistä julkaisemista, voi kysyä miksi julkaisemisen ajatellaan olevan niin altis väärin toimimiselle. Millaisista syistä vaikkapa plagiointi lopulta on niin uhkaava asia?

Eettisen säätelyn viime aikaisessa vakiintumisessa on kyse yhtä aikaa kahdesta piirteestä: yleisemmästä yhteiskunnallisen hallinnallisuuden kääntymisestä etiikan kielelle toimijoiden yksilöllisen vastuullisuuden korostamisena ja erityisesti tutkimukseen ja tieteeseen liittyvästä kehityskulusta.

Edellisessä on monia juonteita alkaen yhteiskunnallisen filosofian niin sanottua ”eettistä käännettä” koskevista keskusteluista ja päättyen yleiseen yhteiskunnallisen hallinnallisuuden analyysiin, jossa nimenomaan etiikka merkitsee sen paikan, jossa yhteiskunnallinen järjestys yhä uusin keinoin rakentuu yksilön itsensä kontrolloimisen ja tässä mielessä ”itsehallinnon” varaan. Jälkimmäinen taas on vaikeasti jäljitettävä somitelma, jossa käyvät yhteen tieteen kohtaamiin ongelmiin vastaaminen ja tieteen yhteiskunnallisesta julkikuvasta huolehtiminen: vaikka tieteen eettisen säätelyn motivaatiot ovatkin todellisia – olipa sitten kyse plagioinnista tai tutkimusaineistojen tietoturvasta – nykyisiin tarkastelun ja ratkaisujen etsimisen tapoihin on merkittävästi vaikuttanut tieteen julkinen asema, huoli tieteen uskottavuudesta ja kilpailukyvyistä yhteiskunnallisten ja taloudellisten resurssien käyttäjänä.

Suomessa ihmistieteiden etiikan instituutio syntyi hämmäntävän nopeasti, niin nopeasti että kun sitä edellä kuvatun kaltaisena tarinana katsoo, on vaikea uskoa, että kyse on todella tieteen instituutiosta. Muutosvauhti vaikuttaa pikemminkin teollisuuden ja talouden instituutioihin kuuluvalla – siellä muutoksia ajaa eteenpäin selkeä tarve

vastata muuttuneeseen maailmaan, uhkakuviin tai kilpailutilanteeseen. Mikä tämä vauhtia kiihdyttävä voima tieteen eettisen säätelyn tapauksessa sitten on?

Tieteen etiikan historia on tapana esittää niin, että ensimmäiset pohdinnat liittyivät tieteen osallisuuteen holokaustin kauhuissa ja ydinpommin kehittämisessä. Nämä niin sanottujen Mengele- ja Manhattan-tapausten tarkastelut saivat jatkokseen ihmisen elämän alkutekijöihin liittyvät kysymykset lääke- ja biotieteissä. (Ks. esim. Häyry 1987.) Näiden asioiden tutkiminen on ollut tietysti aivan välttämätöntä, mutta se tapa, jolla niistä päädytään tieteen eettisen säätelyn nykymuotoon, on kuitenkin perustellusti ollut viime vuosikymmeninä kriittisen tutkimuksen kohteena. Voi nimittäin kysyä, miksi juuri etiikka ja puhe tieteen hyvistä käytännöistä olisivat se taso, jolla tutkimus refleктоisi omaa osallisuuttaan länsimaisessa historiassa. Eikö tiede itse, aivan tutkimuksen sisältöjen ja tulosten tasolla, kykenekään erottamaan – vaikka nämä sanat toki problemaattisia ovatkin – totuutta ja valhetta, oikeata ja väärää?

Etiikan yhteiskunnallisen ja filosofisen aseman kritiikki on toki jo pitkään jatkunut keskustelu. Filosofisen ja käsitteellisen keskustelun perinteitä on monia, mutta yksi havainnollinen jäsennys on, että etiikka kummittelee kaikkialla siellä, missä pyritään löytämään inhimillisen toiminnan tarkastelemiseen sanastoa, joka ei palautuisi moraaliin, siis toiminnan periaatteiden muodolliseen määrittämiseen, mutta kykenisi silti kytkeytymään tiukasti siihen mikä on hyvää, oikeaa, väkivallatonta, tasa-arvoista – lyhyesti sanottuna eettistä. Filosofisessa tutkimuksessa puhuttiin 1900-luvun puolivälistä alkaen uudesta eettisyydestä ja 1990-luvulla jopa “eettisestä käänteestä”. (Ks. Myers 2013.) Hyvin yleisesti sanottuna kyse oli siitä, että kun aluksi valistuksen ja myöhemmin kriittisen paradigman myötä oli kovalla työllä purettu yhteiskunnallista moraalialia ja moralistista henkeä, viimeistään toisen maailmansodan ja joukkotuhojen jälkeen oli löydettävä sanoja, joilla ajatella ihmisen toiminnan ja yhteiskunnallisen elämän rajoja ja periaatteita. Eettisyys ilmaantui näissä keskusteluissa esiin ulottuvuutena, jossa ei ole kyse mistään

muodollisen moraalisen maailman säännöistä vaan toisentyppisestä vastuusta, eettisestä vastuullisuudesta. Sellaiset sanat kuin “toiseus” ja “vastuu” saivat uuden merkityksen – syntyi väite ajattelun alkuperäisestä eettisyydestä, länsimaisen perinteen sivuuttamasta suhteesta radikaaliin toiseuteen.

Kuten kriittisen paradigman kanssa usein on käynyt, sen luonteeseen vaikuttaa kuuluvan tilanne, jossa radikaalit ja kumouksellisetkin pyrkimykset tulevat lopulta hankalan lähelle kaikkein taantumuksellisimpia ja nimenomaan ajanmukaisimpia kehityssuuntia. Tämä toistui myös eettisen vastuun tapauksessa: etiikka ja toiseuden kohtaaminen muuttuivat ikään kuin taikasanoiksi, joiden nimissä käsitellä länsimaisen yhteiskunnan ja läntisten ajattelutapojen ongelmakohtia. Tähän piirteeseen tiivistyy myös eettisen käänteeseen kritiikki: yhteiskunnallisen elämän tarkasteleminen etiikan nimissä vaikuttaa kiertyvän – olipa teoriaperinne mikä tahansa – aina suuntaan, joka pyrkii erottamaan itsensä politiikasta, yhteiskunnallisen elämän poliittisuudesta. Asetelma on yksinkertainen: yhteiskunnallisen elämän kiistakysymyksissä eettinen tulkinta päättyy etsimään tarkastelun pohjaa toimijoiden luonteesta ja vastuusta, politisoiva tulkinta taas toimijoiden rakenteista, vallasta, niiden välisistä suhteista ja konflikteista.

Eettinen tarkastelu on toki sinällään arvokasta – tutkimuksen on tietysti tärkeää katsoa, arvioida ja ohjata omaa toimintaansa. Kiinnostavaa on kuitenkin se, miten tieteen eettinen säätely näyttää kehittyvän vääjäämättä eettisen reflektion viattomasta ajatuksesta kohti etiikan institutionaalista ja proseduraalista muotoa. Kysymys on siitä, miten etiikkaan kuuluva reflektiivisyys ja yksilöllinen vastuu jäävät vaikuttamaan, vaikka etiikka olisikin pelkkä ohjeiden ja normistojen kokoelma, jossa harkinnalle ja arvostelukyvyille ei edes ole tilaa. Kuten filosofi Sarah Carvalho (2019) on muotoillut, tieteen eettinen säätely on esimerkki kontrollista, joka onnistuu siirtämään vallan ja järjestyksen yksilön sisäiseksi asiaksi. Korostamalla sääntöjen, ohjeiden ja julistusten kautta tutkijoiden moraalista vastuuta syntyy mahdollisuus syyttää tutkijaa vastuuttomuudesta.

Näin tutkimuksen etiikka asettaa vastuun ja syyn yksilöiden harteille niin että tutkijoiden toimintaa selittävät tilanteet ja vuorovaikutukset jäävät huomaamatta.

Tutkimusetiikka datan tuotantona

Yksi tapa hahmottaa tutkimusetiikan institutionalisoitumista on tarkastella sitä dokumenttien ja datan tuotantona (Whelan 2018). Tutkimuseettisen ennakkoarvioinnin lisäksi myös EU:n tietosuojalainsäädännön muuttuminen vuonna 2018 on merkinnyt tutkimuksen toteuttamiseen vaadittavien dokumenttien määrän huomattavaa lisääntymistä (erillinen kysymys on, millä tavoin tietosuoja tosiasiasa liittyy tai on liittymättä tutkimusetiikkaan). Samalla näiden dokumenttien vaatima asiantuntijuus on korostunut sekä yliopistojen hallinnossa että tutkijoiden työssä. Erilaisten empiirisen tutkimuksen toteuttamiseen liittyvien dokumenttien tuottamisesta yhteistyössä yliopiston hallinnon kanssa on tullut olennainen osa tutkijan työnkuvaa. Tutkimuseettiset dokumentit muodostavat eräänlaisen solmukohdan niissä prosesseissa, joissa sekä oikeanlaista tutkimusta että oikeanlaisia tutkijoita tehdään ja tuotetaan (Whelan 2018). Materiaalisina toimijoina dokumentit järjestävät ja pistävät paikoilleen sekä ihmisiä että käytäntöjä, ja siksi on aiheellista tarkastella sitä, mitä tutkimuseettiset dokumentit oikeastaan tekevät ja mitä tästä tekemisestä seuraa (em.).

Kiinnostavaa onkin, että tutkimuseettisten dokumenttien tuotanto kytkeytyy niin tiukasti nimenomaan tutkimusaineiston tuottamiseen ja hallintaan. Tutkimuseettisen dokumentoinnin kohteena eivät ole tutkimuksen tulokset tai analyysien osuvuus, vaan aineiston tuottaminen, hallinta, arkistointi ja uudelleen käyttämisen mahdollistaminen. Dokumentoinnin merkityksen onkin esitetty olevan siinä, että tutkimuseettiset dokumentit muuttavat aineiston yhdenmukaiseksi dataksi (Whelan 2018). Dokumentoinnin kautta tutkimustiedon tuottaminen ja datan tuottaminen siis kytketään toisiinsa – tutkimus tuottaa dataa, joka ymmärretään ikään kuin tuotannostaan irrallisena,

liikuteltavana ja yhdenmukaistettuna pakettina, jonka laadun tutkimuseettiset dokumentit, käytännöt ja toimikunnat takaavat. Voi kuitenkin kysyä, millä tavoin käsitys tutkimuksen aineistosta liikuteltavana datana suhteutuu humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen metodologioihin ja käsitykseen paikantuneesta tiedontuotannosta.

Jos ajatellaan, että tutkimuksellisesti kiinnostavaa ja merkityksellistä aineistoa ei ole olemassa irrallaan siitä, miten aineisto on kerätty, tehty, luotu, saatu muotoutumaan tai yhdessä tutkittavien kanssa saatu aikaan, ei aineistoa voi muuttaa vapaasti liikuteltavaksi dataksi edes minkäänlaisten yhdenmukaistavien dokumenttien tai eettisten ohjeistusten turvin. Tässä mielessä on merkityksellistä, että tieteen ja tutkimuksen käytännöt yhä voimakkaammin nojaavat nimenomaan liikuteltavan ja avoimen datan käyttöön ja hallintaan myös humanistisissa ja yhteiskuntatieteissä.

Nyky muodossaan institutionalisoitunut tutkimusetiikka tuntuu ohittavan esimerkiksi kysymyksen siitä, mitä tutkimusaineistosta katoaa, kun se anonymisoidaan ja arkistoidaan jatkokäyttöä varten. Mitä tutkimuksellisesti tapahtuu, kun vaikkapa tietystä ajassa ja paikassa tapahtuneesta haastattelusta muodostetaan anonymisoitu litterointi, joka irrotetaan alkuperäisestä tutkimusasetelmasta, ja arkistoidaan avoimena datana? Tällaisten kysymysten esittämisen tarkoituksena ei ole pönkittää myyttiä sankaritutkijasta, joka vuosikymmenien uurasuksen jälkeen yksin ymmärtää kohdettaan, tai ajatusta omistajuuden merkityksestä suhteessa aineistoihin – tällaisilla näkökulmilla ei kovin pitkälle pääse, eikä tutkimuksen paikantumisen huomioiminen tarkoita sen kiinnittämistä yksilöihin tai omistajuuteen.

Tutkimuseettinen keskustelu voisi kuitenkin kai tunnustaa, että tutkimuksen tekeminen menee mitä moninaisimmilla tavoilla puhtaasti datan tuottamisen yli ja ohi. Paradoksaalisesti on myös niin, että avoimuuden korostamisesta huolimatta nykyhetken tutkimuseettinen dokumentointi tutkimukseen osallistuvien suuntaan perustuu omistussuhteiden selventämiselle ja

määrittelylle (Whelan 2018). Voi siis kysyä, miten on käynyt niin, että tutkimuseettiset käytännöt nykymuodossaan ovat tulleet olennaiseksi osaksi tutkimuksen datafikaatiota sen kyseenalaistamisen tai kriittisen tutkiskelun sijaan.

Riskien tietäminen ja tuotanto

Kun tutkimuksen rahoittaminen perustuu riskien ennakoointiin ja niihin varautumiseen sekä tutkimuksen ajallisuuden hallintaan läpinäkyvyyden kautta (Korhonen & Mäkinen 2023), tutkimusetiikka datan tuotantona muuttuu riskien hallinnan keinoksi. Eettisen säätelyn keskiössä on tällöin – läpinäkyvyyden vaatimusta seuraten – käsitys tilivelvollisuudesta (*accountability*), jonka avulla tutkimuksen riskejä voidaan tietää ja säädellä (Hammersley 2010). Tällöin puhe tutkimusetiikasta kääntyy kehukseen, jossa institutionaalisesti määritellyt ja valvotut ”hyvät käytännöt” suojelevat niin tutkijaa kuin tutkimuksen osallistujajakin riskeiltä (em.).

2000-luvun suomalaisessa keskustelussa eettisestä ennakoarvioinnista tunnistettiin riskin käsitteen ongelmallisuus, ja vuoden 2009 selvitys ehdottikin, että riskien sijaan puhuttaisiin haitasta ja harmista (TENK 2009). Tästä huolimatta riskien kieli vakiintui myös Suomessa osaksi ymmärrystä tutkimuksen etiikasta ja sen arvioinnista. Esimerkiksi rahoitushakemuksissa edellytetty tutkimuseettinen selonteko pitää sisällään kuvauksen tutkimuksen riskeistä niin että ne kyetään ennakoimaan ja niihin varaudutaan. Tutkimus tulee näin ollen nimettyä eettiseksi silloin, kun tutkija kykenee ennalta irtisanoutumaan sellaisesta mahdollisuudesta, että tutkimuksen tapahtumat ja tilanteet tuottaisivat ennakoimattomia riskejä tai ongelmia (Whelan 2018; Macintyre 2014).

Ymmärrys riskeistä ja tarpeesta hallita niitä on 2000-luvun kuluessa laajentunut, mikä on luettavissa tutkimuksen eettisen hallinnan dokumenteista ja niiden muotoiluista. Kun tutkimuksen ennakoarviointia 2010-luvun taitteessa oltiin perustamassa ihmistieteisiin, Tutkimuseettinen neuvottelukunta katsoi, että arvioinnin piiriin tulisivat tutkimukset, joissa on ”riski aiheuttaa

tutkittaville normaalin arkielämän rajat ylittävää pitkäaikaista henkistä haittaa” (TENK 2009). Neuvottelukunnan uusimmissa ohjeistuksissa tämä kohta on muuttunut. Nyt ennakoarviointi katsotaan tarpeelliseksi, mikäli tutkimuksessa on ”riski aiheuttaa tutkittaville tai heidän läheisilleen normaalin arkielämän rajat ylittävää henkistä haittaa” (TENK 2019). Kymmenessä vuodessa käsitys haitasta on siis laajentunut koskemaan paitsi tutkittavia itseään myös heidän läheisiään, ja alkuperäinen ajatus pitkäaikaisesta haitasta (kuten vuoden 2009 dokumentissa mainitut trauma tai masennus) on vaihtunut henkiseen haittaan, joka voi olla hetkellistäkin, ja jollaiseksi voidaan käsittää esimerkiksi voimakkaiden tunteiden herääminen haastattelutilanteessa.

Riskien hallinnan korostuminen suhteessa tutkimukseen osallistuvilla aiheutuviin seurauksiin on näin kulkenut kohti suuntaa, jossa turvallisinta ja siten eettisintä tutkimusta on sellainen, jossa tutkijan ja tutkimukseen osallistujan välinen mahdollisuus vaikuttamiseen suljetaan pois tai nimetään riskiksi, ainakin mikäli tällainen vaikuttaminen on vaarassa ylittää ”arkielämän rajat” (De Graeve & De Craene 2019). Samalla syntyy vastoin ohjeiston alkuperäistä ajatusta oletus, että tällainen ennalta tapahtuva riskien poissulkeminen riittää suojaamaan tutkimukseen osallistujaa vahingoittumiselta (em.). Näin riskeistä liikkeelle lähtevät tutkimuseettiset käytännöt vaikuttavat suoraan siihen, millaista tietoa ylipäätään voidaan tuottaa. Mitä siis tapahtuu tutkimukselle, jossa tutkimuksen osapuolet, tekijät ja osallistajat, kohtaavat toimijoina, joilla on sekä affektiivinen kyky vaikuttaa toiseen, usein arvaamattomin tai ennakoimattomin tavoin?

Lopuksi

Tutkimuseettisen hallinnan käytännöt – sellaisina kuin ne viime vuosikymmenen kehityksen tuloksena ovat muotoutuneet – kääntyvät moninlaisin tavoin pois tieteen ja tutkimuksen poliittisuudesta. Kun tutkimuseettiset käytännöt pelkistyvät lomakkeisiin, joilla tuotetaan ja hallinnoidaan dataa, omistussuhteita ja tutkimuksen

ennakoituja riskejä, voi kai hyvällä syyllä kysyä, minkälainen tila lopulta jää sille hankalien kysymysten vyyhdille, johon lähes jokainen tutkimusta tekevä ennen pitkää sotkeutuu.

Vuoden 2009 selvityksessä ennakoarvioinnista kirjoitettiin:

Tutkimuksen eettisen ennakoarvioinnin ei voida olettaa tarjoavan mitään "ihmeratkaisua" tutkijan arkipäivän etiikkaan. Eettisen ennakoarvioinnin tarkoituksena ei ole siirtää tutkijalle itselleen kuuluvaa vastuuta oman tutkimuksensa eettisyydestä eettiselle toimikunnalle. Se on joka tapauksessa vain ennakoarvointijärjestelmä, jossa ei välttämättä edes pystytä havaitsemaan kaikkia tutkimuksen edetessä esiin tulevia eettisiä ongelmia. Kyse ei ole mistään tutkimusluvasta, joka poistaa tutkijalta vastuun tutkimuksestaan. (TENK 2009.)

Nykykäytäntöjen mukaan tutkija yksittäisenä toimijana siis kantaa korostettua oikein toimimisen vastuuta sekä hallinnon ja byrokratian suuntaan että tutkimuksen itsensä suuntaan. Vaikka ennakoarviointia tai eettistä ohjeistusta ei pidetä vastuusta vapauttavana lupakäytäntönä, on tutkimuseetiikasta nykymallissa muotoutunut eräänlainen suoritusrata, joka tutkijan on selvitettävä joko rahoitusta hakiessaan tai tutkimusta aloittaessaan. Tutkimuseetiikan byrokratian hallinnasta on muotoutunut ammattitaitoa, jota tutkijoilta odotetaan, ja joka tulee osaksi hyvää tutkijuutta ilman että kukaan kysyy, millä tavoin erilaisista juridisista ja hallinnollisista lomakkeista suoriutuminen lopulta suhteutuu tutkimuksen käytäntöihin, joissa vastaan tulee ennalta havaitsemattomia eettisiä ongelmia. Tässä mielessä tutkimuseetiikan hallinnolliset käytännöt tuottavat ikään kuin puhtaita toimijoita sellaiseen kohtaan, jonka kaikki tunnustavat olevan jollakin tavalla väijäämättömästi likainen tai vähintäänkin epäselvä tai ennakoimaton.

Tutkimuseettisten käytäntöjen tuottama hyvä tutkijuus on eettisyydessään vastaansanomaton. Samalla tällainen hyvä tutkijuus paikantuu edellä kuvattuun käänteeseen, jossa kysymys poliittisuudesta tai niistä voimista, jotka tutkijoita heidän työssään painavat tai ohjaavat, jää

toistuvasti kysymättä huomion kiinnittyessä yksilöllisiin suorituksiin, vastuullisuuteen tai vastuutomuuteen. Tällaisen käänteen keskellä myös teollisen julkaisemisen suhdetta tutkimuseettisiin käytäntöihin sietää mieltä ja penkoa. ■

KIRJALLISUUS

- Carvalho, Sarah (2019) "Research Ethics between Regulation and Reflexivity". *Revue d'anthropologie des connaissances* 2/2019.
- De Graeve, Katrien & De Craene, Valerie (2019) "The Researcher's Erotic Subjectivities: Epistemological and Ethical Challenges". *Documents d'Analyse Géographique* 65:3, 587–601.
- Hallamaa, Jaana, Launis, Veikko, Lötjönen, Salla & Sorvali, Irma (2006) *Etiikkaa ihmistieteille. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hammersley M. (2010). "Creeping Ethical Regulation and the Strangling of Research". *Sociological Research Online* 15:4, 1–3.
- Häyry, Heta (1987) "Mengele, Manhattan, Unesco ja Uppsala: universaalia tutkimuseetiikkaa teoriassa ja käytännössä". *Sosiologia* 1/87, 22–31.
- Korhonen, Ari & Mäkinen, Katariina (2023) "Tieteen ulkopuolisen rahoituksen vallasta". *Tiede & edistys* 48:2, 4–12.
- Koski, Kaarina (2013) "Tutkimuseetiikka – sääntöjä vai harkintaa? Seminaariraportti". *ELORE* 20:1, 219–223.
- Macintyre M. (2014). "Problems with Ethics Committees". *The Australian Journal of Anthropology*, 25, 381–383.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2009) *Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakoarvioinnin järjestämiseksi*. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta.
- Tutkimuseettinen neuvottelukunta (2019) *Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakoarvointi Suomessa*. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2019. Helsinki: Tutkimuseettinen neuvottelukunta.
- Whelan, A. (2018). "Ethics Are Admin: Australian Human Research Ethics Review Forms as (Un) Ethical Actors". *Social Media + Society* 4:2. <https://doi.org/10.1177/2056305118768815>